ISSN 2078-5119. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2013. Випуск 8. С. 11–17
Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language. Issue 8. P. 11–17

УДК 81'42:81'272(477)(094.5)

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ „ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ"

Тетяна Мельничук

Вроцлавський університет,
Інститут слов'янської філології, Заклад україністики,
вул. Поштова 9, 53-313 Вроцлав, Польща,
тел.: +48883437701
ел. пошта: tetyana@melnychuk.org

Розглянуто з мовознавчого погляду новий Закон України „Про засади державної мовної політики". Звернено увагу на лінгвістичні аспекти закону як важливий елемент у навчанні студентів-україністів за кордоном. Вказано на недоліки закону, зокрема вказівки щодо транслітерування українських онімів латиницею. Наведено паралелі із суміжними за проблематикою правовими актами. Запропоновано доопрацювання релевантних для лінгвістики положень закону, а також доопрацювання під кутом коректури тексту.

Ключові слова: закон, ергоніми, топоніми, антропоніми, транслітерація.

Вивчення іноземної мови нерозривно пов'язане з подіями у країні, де ця мова є державною. Усі важливі суспільні та політичні зміни знаходять певним чином своє відображення у мові. Такою знаковою переміною останнього часу в Україні стало набуття чинності 10 серпня 2012 року Закону України „Про засади державної мовної політики". Попри його несприйняття значною частиною населення, протести і відмову окремих міських чи обласних рад його визнавати, закон усе ж набув чинності. Виходячи із самої назви, а також світової практики мовного планування держав, такий закон мусить містити певний базовий корпус лінгвістичних понять. Тому студенти-україністи за кордоном повинні не лише знати про суспільно-політичні наслідки цього закону, а передусім як філологи вміти у „мовному" законі виокремлювати і фахово оцінювати його лінгвістичні аспекти.

На нашу думку, особливо важливо в ситуації, що склалась, те, що деякі із положень прийнятого Верховною Радою України закону будуть неабияк дисонувати із навчальними матеріалами, які опрацьовують студенти-іноземці. У кінцевому результаті це аж ніяк не сприятиме ефективності вивчення ними української мови. В умовах навчання української мови як іноземної, без сумніву, однією із найбільш фундаментальних проблем є транслітерація, котра, як відомо, зумовлюється багатьма чинниками. Не останню роль серед них відіграє юридичний аспект. Неправильно записане ім'я українця в закордонних засобах масової інформації на фоні помилок, які узаконює сама українська держава, навряд чи буде вже таким помітним відхиленням. Однак враховуючи специфіку вивчення української мови і іншомовній аудиторії, пропонуємо проаналізувати зі студентами лінгвістичні положення в тексті нового закону про мовне регулювання в Україні, абстрагуючись від того широкого поля факторів, які супроводжували його прийняття.

Із мовознавчого погляду найбільш релевантним, на нашу думку, є Розділ V „Мови топонімів та імен громадян", який регулює в Україні запис ономастичних реалій. Опустивши коментар щодо некоректності формулювання самої рубрики,

© Мельничук Т., 2013

зразу зауважимо, що автори закону свідомо обмежуються тільки двома різновидами онімного матеріалу – топонімами та антропонімами. Для порівняння, у Законі „Про мови в Українській РСР", який втратив чинність на підставі Закону „Про засади державної мовної політики", розділ „Мова назв" охоплював також ергоніми [4]. Стаття 37 „Мова назв державних, партійних і громадських органів і організацій" чітко окреслювала, що всі ергоніми в Україні повинні утворюватися і записуватися українською мовою (проте додатково можуть подаватися також іноземною мовою). На нашу думку, це була слушна правова норма, що впорядковувала функціонування цілого класу власних назв. Те, що ергоніми у новому законі взагалі не включено до переліку обговорюваних ономастичних класів, дає підстави кваліфікувати як факт непослідовності, оскільки у попередньому Розділі IV „Мова у сфері інформації і зв'язку" у статті 26 „Мова реклами і маркування товарів" йдеться про товарні знаки. Відомо, зараховування товарних знаків (прагматонімів, логонімів, хрематонімів) до пропріальної лексики є в ономастиці досі спірним питанням (прагматоніми не є назвами одиничних предметів). Однак їх часто розглядають у контексті з nomina proprіa. Так, пунктом 3 статті 26 новоприйнятого закону закріплено, що обов'язковою мовою маркування товарів є державна, за винятком товарів для експорту. Принагідно зазначимо, що в товарознавстві „маркування товару" є ширшим поняттям, зовсім не тотожним власній назві товару (прагматоніму).

Повернімось до Розділу V „Мови топонімів та імен громадян". Стаття 27 регламентує функціонування в Україні географічних назв, стосується правового регулювання ономастичних аспектів. У цій статті чітко зазначено, що топоніми повинні утворюватися та записуватися державною мовою. Однак на території, де поширена регіональна мова або мова національної меншини (тут послуговуємося термінологією, схваленою цим законом), географічна назва, подана українською, може дублюватися цією мовою. Якщо виникає потреба латиноалфавітного запису цього топоніма, то транслітерується його україномовний варіант, а не дублет. Адже у кожній з мов національних меншин за кожним онімом може бути закріплена традиційна назва, а не обов'язково запис у транскрипції з української мови. Держава не може встановлювати норми у мовах національних меншин, тому другий пункт статті 27 звучить досить логічно: „Відтворення українських топонімів регіональною мовою або мовою меншини (меншин) здійснюється відповідно до традицій мови відтворення". Однак далі слушно додано: „Їх відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови" [3]. Таким чином, цілком враховано права національних меншин, але й прийнято чітку позицію щодо верховенства державної мови у відтворенні топонімії, що відповідно не допустить варіантності в географічних назвах.

На жаль, викладені у статті 28 „Мова імен громадян України" норми мовного регулювання антропонімії на території України не характеризуються такою послідовністю, як закріплені статтею 27 норми для топонімії. Передусім зазначимо, що йдеться про офіційну антропонімію (в Україні це прізвище, ім'я та ім'я по батькові), адже держава не може впливати на неофіційні особові імена, якими є прізвиська чи псевдоніми. Певний подив викликає формулювання першого пункту: „Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису" [3]. Дивно було б, якби вони записувалися, наприклад, згідно з російським чи болгарським правописом. Ще цікавіше сформульовано другий пункт: „Регіональними та іншими мовами імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів" [3]. Авторові цього тексту, ймовірно, йшлося про норми,

встановлені в цих мовах. Вживання слова „нормативи", на наш погляд, недоречне, але до цього питання ми ще пізніше повернемося в наступній частині нашого дослідження.

Зазначимо, що паспорт українців згідно зі статтею 13 обговорюваного закону „Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї" повинен оформлятися державною мовою, тобто українською, а поряд за вибором громадянина відомості цих документів можна подавати однією з регіональних мов або мов меншин. Третій пункт статті 28 закріплює за громадянами України право використовувати своє прізвище, ім'я та ім'я по батькові (якщо наявне) рідною мовою. Тому наступне положення, згідно з яким „При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української, російської або іншої мови за вибором громадянина" [3], на нашу думку, є недостатньо зрозумілим. Текст укладено настільки неточно, що залишається не до кінця з'ясованим, чи закон дає змогу громадянинові України послуговуватися своїм іменем, прізвищем та іменем по батькові рідною мовою поряд із записом державною мовою чи без наявності запису державною. Якщо автори закону мали на увазі перше, то необхідно було сказати про транскрипцію українською з мови, яку громадянин вважає рідною, а не інакше. Якщо ж авторам йшлося про запис антропосполуки іншою мовою (рідною для громадянина, як наголошено в цьому законі) замість української, то передусім слід було б розрізняти внутрішні документи та паспорт громадянина України для виїзду за кордон. У внутрішніх державних документах зовсім неприйнятним є те, що ім'я, прізвище та ім'я по батькові їх власника не подаються державною мовою. Що стосується закордонного паспорта, основною функцією якого є посвідчувати особу за кордоном, то в ньому запис антропосполуки повинен бути універсальним, можливим для відтворення іншими мовами. Тому використання транскрипції у міжнародних документах не є оптимальним розв'язанням, до того ж існує певна усталена міжнародними інституціями практика.

Транскрипція полягає на приблизній передачі іншомовних слів засобами національного алфавіту, при цьому з якнайбільшим урахуванням вимови. А от транслітерація, на відміну від транскрипції, передбачає побуквену передачу тексту (слова), записаного однією графічною системою, засобами іншої без намагання передати його звучання. Найважливішою рисою транслітерації є точність, а, як наслідок, уникнення двозначності. Саме це і є необхідним у документах. Питання, з якої мови транслітерувати, взагалі не повинно виникати – цілком очевидним є те, що з державної. Інша справа, якщо громадянин хоче носити, скажімо, російський варіант імені Володимир – *Владімір.* У цьому випадку не можна, щоб у внутрішніх документах було записано *Володимир*, а в закордонному паспорті зроблено транслітерацію з російської. Врешті-решт кожен громадянин України має право змінити своє ім'я. Якщо, як у наведеному прикладі, особа наполягає на тому, щоб записувати в закордонному паспорті варіант імені *Владімір*, можна скористатися цим правом. Натомість юридично закріплене право вибору мови, з якої буде зроблено транслітерацію (а не транскрипцію), призведе до величезної плутанини в документах. Для прикладу, якщо українське прізвище *Мельничук* транслітерувати латиницею один раз із української мови, а інший з російської, то у транслітерації це вже будуть два різні прізвища – у першому варіанті з літерою *y*, а у другому – *i*. Наприклад, мова йде про матір і її неповнолітню дитину. У цьому випадку вони можуть мати

проблеми при перетині кордону, оскільки фактично мають різні прізвища. Тож підсумуємо: кожному громадянинові України належить право іменуватися згідно зі своєю національною традицією, однак у внутрішніх документах його прізвище, ім'я та додатково ім'я по батькові повинні записуватися у транскрипції українською мовою (додатково можуть подаватися також його рідною мовою), і тоді саме цей запис українською потрібно транслітерувати у закордонному паспорті.

Отже, кожному громадянинові України належить право іменуватися згідно зі своєю національною традицією, однак у внутрішніх документах його прізвище, ім'я та додатково ім'я по батькові повинні записуватися у транскрипції українською мовою (додатково можуть подаватися також його рідною мовою), і тоді саме цей запис українською потрібно транслітерувати у закордонному паспорті.

Оскільки Законом України „Про засади державної мовної політики" внесено зміни у Положення про паспорт громадянина України, у Положення про свідоцтво про народження та Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон, ми вирішили розглянути також ці правові акти, адже, на наш погляд, обговорюваний закон не дає вичерпних відповідей на питання запису особових назв. Так, Постанова Верховної Ради України „Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон" є чинна на сьогоднішній день у редакції від 18 жовтня 2012 року. Тут хочемо звернути увагу на те, що в цій редакції відсутні положення про свідоцтво про народження. Для порівняння, в попередній редакції від 10 серпня 2012 року, до якої вже було внесено зміни згідно з Законом „Про засади державної мовної політики", ці положення були наявні [6].

Пропонуємо, однак, розглянути викладені положення. У четвертому пункті Положень про паспорт громадянина України йдеться про запис прізвища, імені та імені по батькові громадянина. Згідно зі статтями 13 і 28 Закону „Про засади державної мовної політики" цей запис повинен виконуватися. Тобто всі неточності цих статей, які ми описали вище, не були тут доопрацьовані.

У Положеннях про паспорт громадянина України для виїзду за кордон у шостому пункті записано: „Прізвище та ім'я зазначаються українською мовою і через скісну лінію латинськими літерами відповідно до українського алфавіту згідно із статтею 28 Закону України „Про засади державної мовної політики" (5029-17), з рекомендаціями Міжнародної організації цивільної авіації (IKAO, Doc. N 9303)" [7]. У зв'язку з цим виникає велика кількість зауважень. Під „латинськими літерами відповідно до українського алфавіту", очевидно, мають на увазі транслітерацію латиницею (у статті 28 Закону „Про засади державної мовної політики", як ми вже раніше зазначили, згадується транскрипція). Автори закону, що покликаний регулювати в Україні мовну сферу, вкотре не розрізняють принципово різних мовознавчих понять. Незрозумілою для нас є також рекомендація застосовувати при цьому норми, запропоновані саме Міжнародною організацією цивільної авіації (додатково зазначимо, що в тексті Положень неправильно подано англійську абревіатуру цієї організації – IKAO замісить ICAO). По-перше, ці норми, що стосується української мови, далеко не взірцеві. Наприклад, згідно з ними і *г* , і *ґ* потрібно передавати літерою *g* [2]. По-друге, в Україні розроблено офіційну систему транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України „Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею" від 27 січня 2010 року (нині чинна) [8], яка хоч і не є досконалою, однак пропонує розсудливі рішення у багатьох складних моментах, для прикладу:

„українській літері **Г (г)** відповідає латинська літера **H (h)**, а не **G (g)**; **Щ – Shch**, а не **Shc** або **Shh**; буквосполуці **Зг (зг) – Zgh (zgh)**... ” [5: 45]. Більше того, ця постанова зобов'язує використовувати подану систему при оформленні особистих документів громадян, що закріплено також Постановою Кабінету Міністрів України „Про затвердження Правил оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення” у редакції від 19 листопада 2012 року [9]. На нашу думку, в українському законодавстві щодо цього питання можна помітити певну непослідовність.

Обговорюючи Розділ V „Мови топонімів та імен громадян” Закону України „Про засади державної мовної політики”, ми звернули увагу на недоліки мови закону, а саме вживання слова у невластивому йому значенні. Із прикрістю мусимо ствердити, що це непоодинокий випадок – текст закону рясніє лексичними помилками. Не будемо їх усі перераховувати, наведемо лише ще один приклад. У статті 24 можемо прочитати таке: „Обсяги загальнодержавного, регіонального і місцевого мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин мають відповідати чисельності мовних груп і визначатися самими мовниками” [3]. Словник української мови тлумачить значення слова *мовник* як „Те саме, що мовознавець” або „Викладач мови і літератури в школі; викладач мови в інституті” [10: 770] і зараховує його до розмовного стилю. Тобто, якби слово і було вжите у правильному значенні, ми б тоді говорили про стилістичну помилку, проте автори закону, виходячи з контексту, мали на увазі носіїв тієї чи іншої мови.

Як бачимо, новий Закон України „Про засади державної мовної політики” з мовознавчого погляду містить низку недоглядів. Багато хто, як серед українських політиків та громадських діячів, так і серед пересічних громадян, ставлять під сумнів його правову коректність і доцільність. Як наслідок, політична еліта говорить про потребу доопрацювання цього закону. У цьому контексті хочемо наголосити на необхідності перегляду положень Розділу V „Мови топонімів та імен громадян”, а у зв'язку з цим усіх правових актів, які стосуються цієї теми, включно із питанням стандартів транслітерування. Особливу увагу пропонуємо звернути на мову офіційної антропонімії. Наступним обов'язковим кроком вважаємо опрацювання положень, що регулюватимуть сферу ергонімії. Адже зміна політичного устрою країни та прихід ринкової економіки спричинилися до значного кількісного зростання українських ергонімів. Навіть на момент чинності Закону „Про мови в Українській РСР” на території України серед назв підприємств, організацій, установ був значний відсоток таких, що суперечили нормам української мови. А найпоширенішою практикою було „протизаконне використання чужомовної (неукраїнської) лексичної бази та графіки при утворенні й передачі на письмі онімів-неологізмів” [1: 157], значну частину яких становлять саме ергоніми. Нині, коли новий закон ніяк не регулює запису цієї групи онімів, така практика вже не буде протизаконною. Тому на майбутнє можна прогнозувати квантитативне збільшення назв-покручів. Окрім цього, рекомендуємо провести фахову коректуру тексту закону. Негоже, щоб „мовний” закон не був написаний взірцевою мовою.

Список використаної літератури

1. Белей О. Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі / Олег Белей. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. – 248 с.

2. Добавление 9 к разделу IV. Транслитерация, рекомендуемая для использования государствами // Машиносчитываемые проездные документы / Утверждено Генеральным секретарем и опубликовано с его санкции. – Изд. 6-ое. – 2006. – Часть 1. Машиносчитываемые паспорта. – Том 1. Паспорта с машиносчитываемыми данными, хранящимися в формате оптического распознавания знаков. – С. IV-50 – IV-54. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icao.int/Security/mrtd/Downloads.pdf
3. Закон України „Про засади державної мовної політики" : текст редакції від 03.07.2012 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/5029-17
4. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР" : текст редакції від 10.08.2012 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/8312-11/ed20120810
5. Ментинська І. Транслітерація власних назв як лінгвістичний ідентифікатор / Ірина Ментинська // Вісник Національного Університету „Львівська політехніка". Серія : Проблеми української термінології; [редкол. : Л. Полюга (відп. ред.), О. Сербенська, Р. Мисак та ін.]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – № 676. – С. 45 – 48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural-/VNULP/Ukr_term/2010_676/10.pdf
6. Постанова Верховної Ради України „Про затвердження положень про паспорт громадянини України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон" : текст редакції від 10.08.2012 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2503-12/ed20120810
7. Постанова від 27 січня 2010 р. N 55 „Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею" : текст редакції від 27.01.2010 / Кабінет Міністрів України // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 1995 р. N 231 „Про затвердження Правил оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення" : текст редакції від 19.11.2012 / Кабінет Міністрів України // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/231-95%D0%BF/-ed20121119
9. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : А. А. Бурячок, П. П. Доценко]. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 770.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013
доопрацьована 10.02.2013
прийнята до друку 15.02.2013

LINGUISTIC ASPECTS OF THE UKRAINIAN LAW „ON THE PRINCIPLES OF THE STATE LANGUAGE POLICY"

Tetyana Melnychuk

Wroclaw University,
Institute of Slavic Studies, Institute of Ukrainian Studies,
9 Pochtova Str., 53-313 Wroclaw, Poland,
phone: +48883437701
e-mail: tetyana@melnychuk.org

This article discusses the new Ukrainian act "On the Principles of the State Language Policy" from a linguistic standpoint. Linguistic aspects, being an important element in the education of students of

Ukrainian Studies abroad, are this article's primary concern. The article analyses the weak points of the act, in particular the issue of the transliteration of Ukrainian proper names into the Latin alphabet. It also considers other acts related to similar issues. Moreover, this article proposes refinements to the provisions of this act related to linguistics and suggests additional proofreading of the act's text.

Key words: act, ergonym, toponym, anthroponym, transliteration.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНА УКРАИНЫ „О ПРИНЦИПАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ”

Татьяна Мельничук

Вроцлавский университет,
Институт славянской филологии, кафедра украинистики,
ул. Почтовая, 9, 53-313 Вроцлав, Польша,
тел.: +48883437701
эл. почта: tetyana@melnychuk.org

Рассмотрен с точки зрения языкознания новый Закон Украины „О принципах государственной языковой политики”. Обращено внимание на лингвистические аспекты закона как важный элемент в обучении студентов-украинистов за рубежом. Указано на недоработки, в частности вопроса транслитерации украинских онимов латиницей. Проведены параллели между новым законом и смежными по проблематике правовыми актами. Сформулированы предложения по доработке релевантных для лингвистики положений закона, а также относительно повторной корректуры текста.

Ключевые слова: закон, эргонимы, топонимы, антропонимы, транслитерация.